

Јасна М. Максимовић*

Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет, Ужице

Бранка Ђ. Јаблан*

Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Шпела Голубовић*

Универзитет у Новом Саду, Медицински факултет

ИНКЛУЗИЈА У НАСТАВИ ФИЗИЧКОГ ВАСПИТАЊА И СПОРТУ**

Апстракт: Постоји међународна сагласност за идеју да физичка активност и спорт могу представљати стратегије друштвене инклузије, као и да особе са сметњама и тешкоћама у развоју поседују капацитете за учествовање у овим активностима. Ипак, процеси кроз које интервенције засноване на физичкој активности и спорту могу утицати на инклузивне исходе још увек захтевају свеобухватну и континуирану истрагу. Циљ овог рада је да кроз преглед извора научне продукције са међународних научних скупова, научних часописа из области спортеких и друштвених наука, као и референтне литературе, укаже на проблеме и перспективе развоја наставе инклузивног физичког васпитања и спорта. Подаци су прикупљени прегледом доступних штампаних извора и електронских база ERIC, JSTOR, Google Scholar, са одговарајућим кључним речима. Резултати анализе указују да постоји више фактора који утичу на наставу физичког васпитања у инклузивном образовном контексту (ставови наставника и ученика, компетенције наставника, приступачност и сл.) као и да је инклузија у спорту условљена како личним (природа саме сметње, здравље, мотивација и сл.) тако и факторима везаним за друштвену средину (приступачност, креирање и примена адаптираних физичких активности и сл.).

Кључне речи: *инклузија у спорту, сметње и тешкоће у развоју, настава физичког васпитања, адаптирана физичка активност.*

* jasnamaximovic@gmail.com

* jablanb@vektor.net

* spela.golubovic@mf.uns.ac.rs

** Рад је финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, број Уговора 451-03-68/2022-14.

Увод

Последњих деценија идеја инклузије постала је важна и незаобилазна тема у различитим друштвеним областима (образовање, култура, право, економија, спорт, социјална политика и сл.) што је утицало и на организују великог броја стручних и научних скупова фокусираних на проблеме, стратегије и изазове развоја инклузије у друштву. Један од закључака стручних и научних разматрања је да су предности развоја инклузивног друштва вишеструке и да се односе како на друштвене тако и на економске бенефите (Lutfiyu & Bartlett, 2020), али и да је инклузија сложен и деликатан процес који поред законских, системских и организационих, укључује и многе друге аспекте везане за контекст друштвених и економских карактеристика сваке земље посебно (Јаблан и Максимовић, 2020; Sekret & Feiner, 2014). Као процес који за циљ има повећање партиципације и смањивање искључености и у коме учествовање значи препознавање, прихватање и поштовање, односно укључивање у социјални живот заједнице на начин који омогућава да сваки појединац развије осећај припадности друштву (Booth & Ainscow, 2010) идеја инклузија је уткана у многа стратешка документа држава које теже да развију модерно и правично друштвено уређење.

Полазећи од тога да физичка активност и активности везане за физичко васпитање, спорт и рекреацију поседују потенцијал за учешће и стварање осећаја припадности и равноправности у друштву, постоји међународни консензус око тога да оне могу допринети стратегијама „социјалне инклузије” (Vandermeerschen, Vos, Scheerder, 2015; Kelly, 2011) као и да представљају важан инструмент за постизање инклузивних циљева друштва (Donnelly & Coakley, 2002; Kasum, 2019; Kodish, Kulinna, Martin, Pangrazi, Darst, 2006). Физичка активност има васпитно-формативну вредност за све људе независно од друштвеног слоја, било ког здравственог стања или сметње у развоју (Arsic, Slavnić, Jasmina, 2012; D’Isanto & Di Tore, 2016; Milićević Marinković, 2021; Stanimirov, Grbović, Dimoski, Jorgić, 2020) па је промоција и развој физичких активности и важност истицања њихове праве васпитне вредности свакако један од знакова иновативности и праведности у сваком развијеном друштву (Bailey, 2005).

Важност физичке активности и учествовање у физичком васпитању и спортским активностима за особе са сметњама и тешкоћама у развоју је непобитна. Благослови бављења спортом чак могу бити и веће за особе са сметњама и тешкоћама у развоју него за особе из опште популације (Van der Ploeg et al., 2004, према: Stanimirov i sar., 2020). „Уколико је спортски полигон и педагошки приступ прилагођен посебности њихових потреба то је шанса за унапређење физичког здравља, самопоштовања, позитивне слике о себи и опште психолошке добробити већа” (Младеновић, 2015: 66). Корисни ефекти

физичке активности нису ограничени само на телесно здравље, већ подразумевају и психичко здравље, укључујући когнитивни, друштвени, афективни и морални развој. Истраживачи и практичари се слажу да физичка активност позитивно утиче на моторичке способности деце и младих са сметњом или тешкоћом у развоју (Golubović, Maksimović, Golubović, Glumbić, 2012; Максимовић, Голубовић, Јаблан, 2015; Рапаић и Недовић, 2015; Franciosi, Guidetti, Gallotta, Emerenziani, Baldari, 2010), да јача мускулатуру, побољшава циркулацију и смањује контракције у непокретним зглобовима и мишићима (Трунић, Лазаревић и Јовановић, 2015). Редовна физичка активност може да делује превентивно, смањи ризике по здравље и спречи настанак одређених болести, као и да промовише активни начин живота и повећа физичке и радне капацитете код ове специфичне популације (Kodish et al., 2006; Carmeli, Barchad, Lenger, Coleman, 2002). Осим тога, успешно савладавање одређене вештине може код особа са сметњама и тешкоћама у развоју довести до побољшања начина на који размишљају о себи (Alanazi, 2021; Младеновић, 2015), а могућност учествовања у некој физичкој активности допушта особи да се добро и позитивно осећа јер даје осећај задовољства и развија самопоштовање (Bailey et al., 2009; Brunen, Flanders, Augestad, 2015). „Активан стил живота пружа прилике и за проналежење различитих поља интересовања, олакшава социјализацију и подстиче склапање пријатељства, доводи до мењања самопроцене из *не могу у могу* (Stanimirov i sar., 2020: 92). Поред препознавања важности физичких активности и бављења спортом у смислу личних бенефита, значајно питање је и какав је потенцијала ових активности у развоју инклузивног друштва (Bailey, 2005).

Настава физичког васпитања у инклузивном образованом контексту

Очекивања везана за наставу физичког васпитања као највише подржавајућег елемената у инклузивном образовном контексту односи се на постизање значајних користи за све учеснике образовног процеса као и за остваривање добробити за ширу локалну заједницу. „Физичко образовање од најранијег узраста у предшколским установама, преко основних и средњих школа је једино место где деца могу на прави начин да усвоје спортска знања, вештине, понашање што је неопходно како би наставили континуитет физичке активности у одраслом добу. Време у основној школи је период када се код ученика догађају велике промене у целокупном развојном статусу, те стога физичко васпитање има фундаменталну улогу за развој свих психосоматских карактеристика деце” (Pavlović, Marinković, Mitrović, 2020: 181). Настава физичког васпитања с одређеним специфичностима у садржају, начину и условима реализације у инклузивном образовном контексту има за циљ психомоторни, когнитивни и афективни развој свих ученика кроз покрет (Вишњић, Јовановић,

Милетић, 2004, према: Радисављевић Јанић, Бубоња, Лазаревић, Лазаревић, Милановић, 2018) као и стварање стимулативног социјалног окружења које подразумева велики број интеракција међу ученицима различитих способности у свим облицима вежбања (Obrusnikova, Balkova, Block, 2003). Вредност инклузивног физичког васпитања аутори виде у томе што вршњаци могу да представљају адекватне рол-моделе за децу са сметњама и тешкоћама у развоју (Ђорђевић и Тубић, 2012) или што кроз добро планиране наставне активности постоје велике могућности за прихватање различитости и социјалну инклузију (Kodish et al., 2006). Инклузивна настава физичког васпитања се не ослања само на мотивацију и жељу за учествовањем ученика у активностима већ подразумева и адаптацију и прилагођавање самог окружења и модификацију садржаја физичких активности и правила спортских игара (Block & Obrusnikova, 2007). Годвин и Ваткинсон (Goodwin & Watkinson, 2000) указују на то физичке и материјалне препреке могу ограничити инклузију у настави физичког васпитања. За редовне часове физичког васпитања, који се одржавају било на игралишту или спортској дворани, непосредни физички приступ објектима може и бити прикладан, али за посебне активности често постоје физичке препреке. Ове препреке се крећу од недостатка рампи и стаза за кориснике инвалидских колица до дужине траве на игралиштима и сл. (Goodwin & Watkinson, 2000).

Инклузивно физичко васпитање је стандардна образовна политика, али многи наставници физичког васпитања нису добро обучени да ефикасно укључе ученике са сметњама и тешкоћама у развоју у редовну наставу (Anoceto, Ríos, González, Vidal, Rodríguez, 2021; Block, Kwon, Healy, 2016; Rust, Sinelnikov, 2010, према: Jin, Yun, Wegis, 2013). Унапређење наставе физичког васпитања у инклузивном образовном контексту може се пратити кроз развој наставничких компетенција (Anoceto et al., 2021; Block, Kwon, Healy, 2016; Jin, Yun, Wegis, 2013) промену ставова наставника и вршњака према инклузији (Obrusnikova, 2008; Радисављевић Јанић и сар., 2018), као и кроз евалуацију позитивних примера наставних пракси и ефеката наставе (Coates & Vickerman, 2008).

Током протеклих деценија дошло је до значајног повећања обима истраживања која су усмерена на наставу физичког васпитања у инклузивном образовном контексту, како у иностранству (Block & Obrusnikova, 2007; Obrusnikova, Balkova, Block, 2003; Papadopoulou, Kokaridas, Papanikolaou, Patsiaouras, 2004; Rizzo & Vispoel, 1991) тако и код нас (Ђорђевић и Тубић, 2012; Мацура Миловановић и Вујисић Живковић 2014; Орлић, Пејчић, Лазаревић, Милановић, 2016; Радисављевић-Јанић и сар., 2018). Разлика у времену покретања ових тема у домаћим и међународним публикацијама је очигледна и поклапа се са разликом у динамици актуелности теме и законодавног увођења инклузије у васпитно образовни систем код нас и у неким другим развијеним земљама. Истраживања се углавном ослањају на перспективе

наставника у вези са њиховим искуствима и уверењима о укључивању деце са сметњама и тешкоћама у развоју у редовну наставу, док мали број њих у фокусу има ефекте инклузивне наставе физичког васпитања. Тако је, на пример, мали број истраживача користило квалитативни истраживачки модел да би утврдили искуства ученика са сметњама у развоју у општем физичком образовању (Goodvin & Vatkinson, 2000; Hutzler, Fliess, Chacham, Van den Auveele, 2002) док су други, углавном кроз квантитативна истраживања, проучавали ставове типичних ученика према укључивању вршњака са инвалидитетом у наставу физичког васпитања (нпр. Bebetos, Derri, Filippou, Zetou, Bernadakis, 2014; Verderber, Rizzo, Sherrill, 2003; Радисављевић Јанић и сар., 2018; Slininger, Sherrill, Jankovski, 2000), ставове наставника (Doulkeridou, Evaggelinou, Mouratidou, Koidou, Panagiotou, Kudlacek, 2011; Obrusnikova, 2008) или ставове студената наставничких факултета према инклузији ученика са сметњама и тешкоћама у развоју у настави физичког васпитања (Мацура Миловановић и Вујисић Живковић, 2014; Орлић и сар., 2016; Papadopoulou et al., 2004).

Неуспех инклузивне наставе је често резултат удружених негативних ставова наставника према инклузији и њихове недовољне обуке (Block, 1999, према: Радисављевић Јанић и сар., 2018). Истраживачи указују да је потребно још у току иницијалног образовања наставника развијати специфичне програме који би допринели развоју њихових компетенција за рад са ученицима са сметњама и тешкоћама у развоју у оквиру наставе физичког васпитања (Anseto, Ríos, González, Vidal, Rodríguez, 2021; Мацура Миловановић, Вујисић Живковић, 2014; Орлић и сар., 2016; Coates & Vickerman, 2008) али да је могуће ове специфичне компетенције додатно развијати путем различитих допунских програма или онлајн курсева (Block, Kwon, Nealy, 2016). Исто тако истраживачи су запазили да су позитивни ставови наставника физичког васпитања према укључивању ученика са сметњама и тешкоћама у редовну наставу важан фактор у обезбеђивању квалитетног образовања и да доприносе успешном инклузивном процесу (Obrusnikova, 2008). Закључак је да је учешће ученика са сметњама и тешкоћама у развоју у настави физичког васпитања ограничено најчешће дискриминацијом ових ученика, недовољном обуком наставника и материјалним препрекама. Наставници најчешће не разумеју како да пруже најбољу подршку деци са додатним потребама, упркос томе што желе да им помогну (Coates & Vickerman, 2008).

Узимајући у обзир да су ставови психолошке диспозиције које се могу формирати и мењати под утицајем многобројних чинилаца, различита истраживања у области физичког васпитања су се бавили структуром ставова наставника и студената наставничких факултета према инклузивном образовању и факторима који су повезани са њима. Тако је истраживање ставова учитеља градских и сеоских школа према инклузивном физичком васпитању, аутора Ђорђевић, Тубић и Протић-Гава (2014), показало да су најпозитивнији ставови учитеља када је реч о прихватању физичког изгледа ученика са инва-

лидитетом, утицају инклузије на квалитет наставе физичког васпитања и ефектима инклузије на одељење у целини. Најнегативнији ставови односе се на перцепцију да су учитељи у инклузивном одељењу изложени већем стресу, да нису довољно оспособљени за инклузивну наставу и да остаје мање времена за рад са осталим ученицима. Позивајући се на истраживања везана за ставове наставника према инклузији, Маџура Миловановић и Вујисић Живковић наводе да њихови ставови зависе од услова које имају за одржавање наставе, али и од подршке коју могу добити од школске управе. Исто тако на позитивније ставове наставника физичког васпитања утиче више обуке током школовања, више искуства у поучавању ученика са сметњама/инвалидитетом и позитивније опажање сопствене компетенције када је реч о поучавању ових ученика (Маџура Миловановић и Вујисић Живковић, 2014). Истраживање спроведено у Грчкој, Доуклерида и сарадника (Doulkeridou et al., 2011) показало је да је код наставника физичког васпитања дошло до позитивне промене ставова према инклузији у временском интервалу од десет година. Разлога за то аутори, између осталог, виде у адекватним законским променама као и одржавању Олимпијских и Параолимпијских игара. Поводом организације Параолимпијских игара у Атини, развијен је комплет за параолимпијско образовање под називом *Параолимпијске игре од 1960. до 2004.* године, који је наставницима физичког васпитања користио за планирање часа, укључујући предлог активности за рад са ученицима који имају препреке у учествовању. Главни циљ овог комплета био је да створи свест, промени став према особама са инвалидитетом, инспирише ученике страшћу и одлучношћу спортиста који учествују на Параолимпијским играма и едукује се за боље друштво (Evaggelinoу, 2002, према: Doulkeridou et al., 2011).

Истраживања ставова ученика према питањима инклузије у настави физичког васпитања показују да углавном постоје позитивна уверења и спремност да се ученици са тешкоћама у развоју укључе и прихвате (Радисављевић Јанић и сар., 2018), као и да њихови евентуални неповољни ставови по овом питању негативно утичу на квалитет наставе физичког васпитања у инклузивном образовном контексту (Vebetsos et al., 2014). Истраживања такође показују да као резултат честих и међусобних интеракција, ставови ученика према вршњацима са тешкоћама у развоју имају тенденцију да се мењају током времена у позитивном смеру (Murata et al., 2000, према: Радисављевић-Јанић и сар., 2018). Добијени резултати истраживања везаног за ставове ученика шестог и седмог разреда према инклузији ученика са сметњама у настави физичког васпитања, аутора Радисављевић Јанић, Бубоња, Лазаревић, Лазаревић и Милановић (2018), показали су да типични вршњаци имају позитивне ставове како у погледу општег става – инклузија у физичком васпитању, тако и специфичног става – инклузија у спортској активности у физичком васпитању. Вршњаци су спремни да прихвате ученике са сметњама и тешкоћама као и одређене модификације правила спортске игре према потребама вршњака са тешкоћама у развоју (у овом случају је то тешкоћа у кретању која

захтева коришћење колица). Аутори Коутас и Викерман (Coates & Vickerman, 2008) указују да је неопходно едуковати децу без инвалидитета о посебним образовним потребама њихових вршњака како би се разбила неадекватна понашања и подстицала социјална инклузија. Ово ће промовисати поверење код деце са сметњама и тешкоћама у развоју и мотивисати их да учествују у физичким активностима. Исти аутори запажају да је неопходно уклонити физичке препреке како би се свој деци омогућио приступ теренима и просторима на којима се реализују физичке активности (Coates & Vickerman, 2008). Чак ће и мале модификације или прилагођавања често бити довољне да створе позитивно искуство за све учеснике, посебно ако је обезбеђена подршка у виду вршњачких тудора или наставника асистената (Kasser & Lieberman, 2003, према: Kodish et al., 2006). Битно је стварање окружења у настави којим се подтичу интеракције између ученика различитих способности, као и присуство нетакмичарске игре и различитих видова додатне подршке. То су фактори који могу да утичу на позитивније ставове ученика без тешкоћа у развоју према укључивању ученика са тешкоћама у редовну наставу физичког васпитања (Murata et al., 2000, према: Радисављевић Јанић и сар., 2018).

Чини се, као што смо већ поменули, да најмање истраживања има из области ефеката инклузивног физичког образовања. Студија Годвина и Ваткинсона (Goodwin & Watkinson, 2000) описује феномен инклузивног физичког васпитања из угла ученика са сметњама у развоју. У тумачењу резултата аутори користе еколошку перспективу у евалуацији инклузије са идејом организовања дечјих искустава у оквиру „добрих” и „лоших” дана. Искуство девет ученика основних школа са физичким инвалидитетом прикупљено је путем интервјуа фокус група, белешки са терена и цртежа учесника. Тематска анализа је открила упорну дихотомију у томе како су учесници доживљавали физичко васпитање. Добри дани су откривени у темама осећања припадности, вештог учешћа и дељења користи, док су лоши дани били означени негативним осећањима која су откривена у темама друштвене изолације, дискутабилних компетенција и ограниченог учешћа.

Инклузија у спорту и фактори који је одређују

У оквиру петогодишње студије инклузивних програма у Сједињеним Америчким Државама, аутор Самуел Одом (2002) инклузију описује као школске програме у којима учествују деца са сметњама и тешкоћама у развоју, али додаје да се инклузија не дешава само у учионицама већ и у оквиру различитих активности локалне и шире друштвене заједнице, па тако и у спортским активностима (Odom, 2002, према: Salapura 2013). Спорт се односи на низ активности, процеса, друштвених односа и претпостављених физичких, психолошких и социолошких исхода. Ове активности укључују: индивидуалне,

партнерске и тимске спортове; контактне и бесконтактне спортове; моторички или перцептивно доминантне спортове; такмичарске, саморазвојне и чисто рекреативне спортске активности и сл. (Coalter, 2001, према: Bailey, 2005). Одражавајући ову разноликост процеса и могућих исхода, корисно је пратити праксу многих влада и спортских група у примени дефиниције назначене у Европској повељи о спорту Савета Европе (2001). „Под спортом се подразумевају сви облици физичке активности који кроз повремено или организовано учешће имају за циљ исказивање или побољшање физичке кондиције и менталног благостања, успостављање односа или постизање резултата на такмичењима на свим нивоима” (Члан 2.; према Bailey, 2005: 72). Најчешћи мотиви особа са сметњама и тешкоћама за учествовање у спортским активностима су забава, здравље и кондиција, као и могућност друштвеног контакта (Barfield & Malone, 2013; Jaarsma, Dijkstra, Geertzen, Dekker, 2014). Спорт и спортска рекреација, осим задовољства које пружају, идеална су средства и незаменљиве методе перманентне рехабилитације и социјализације личности са сметњом и тешкоћом у развоју (Kasum, 2015), при чему организација и реализовање самих спортских активности захтевају бројне интервенције и прилагођавања.

Као препреке за учествовање особа са сметњама и тешкоћама у развоју у различитим спортским активностима, а тиме и могућност развоја инклузије у спорту, обично се детектују две групе фактора. Прву чине сви они који су везани за личне карактеристике и индивидуална ограничења самих учесника, док другу групу чине фактори који су везани за друштвену средину, односно физичко и друштвено социјално окружење (Stanimirov i sar., 2020). Личне препреке су инвалидитет и здравље, док се као срединске (еколошке) баријере најчешће препознају недостатак објеката, транспорта и тешкоће у приступачности (Jaarsma et al., 2014; Пић Стошовић, Миливојевић, Николић, 2013)

Резултати истраживања покзују да особе са интелектуалним сметњама имају исте преференције као и особе типичне популације које желе да своје слободно време испуне најчешће спортским и културним активностима (Melbøe & Ytterhus, 2017, према: Budimir Ninković, Milanović, Milošević, 2020). Постоји позитиван утицај спорта на физиолошке аспекте код ових особа (као што су кондиција и здравље, квалитет живота, аспекти координације и мишићне флексибилности) и личне аспекте као што су осећај самоефикасности и самопоштовања (Ben Sira et al., 2005; Ninot & Maiano, 2007; Lejčarova, 2009, све према: Vecchara & Grosb, 2016). Ипак резултати истраживања најчешће указују да ове особе нису довољно укључене у спортске активности. Тако резултати студије Будимир Нинковића, Милановића и Милошевића (2020), која је имала за циљ сагледавање и анализирање заступљености спортских и културно-уметничких активности у слободном времену особа са интелектуалним сметњама, показују да су ове активности само повремено заступљене у слободном времену особа са интелектуалним сметњама, као и да је изразито низак ниво партиципације ове популације у спортским и културно-

уметничким активностима заједно са особама типичног развоја. Недостатак финансијских средстава, страх од исмевања, дискриминације и стигматизације, територијална удаљеност јесу водећи разлози неучествовања ове популације у слободним активностима заједно са особама типичног развоја, закључују аутори. Налази студије Аланза (Alanazi, 2021) су открили да постоје значајне препреке које спречавају особе са интелектуалним инвалидитетом да се баве спортом – укључујући недостатак програма обуке, одсуство њихових права и тешкоће у приступу спортским објектима. Истраживање везано за могућност утицаја адаптиране физичке активности на моторичке способности и укључивање у социјалну средину, аутора Сима Салапуре (2018), показало је да се систематским вежбањем у трајању од 12 недеља каратеа у инклузивним условима може ефикасно деловати како на побољшање специфичне моторике адолесцената са интелектуалним сметњама, тако и на неке психо-социјалне карактеристике – првенствено на социјалну интеракцију (Salapura, 2018).

Истраживања везана за учешће у спортским активностима особа са сензорним сметњама (оштећење вида, оштећење слуха) показују да сама сметња, а затим и недостаци у развоју координације и моторичких вештина, могу значајно утицати на неактивност или мање учешће у спортским активностима ових особа (Frey & Chow, 2006; Wrotniak, Epstein, Dorn, Jones, Kondilis, 2006, све према: Арсић, 2020). „Недостатак самопоуздања, негативна искуства и страх од кретања представљају објективне тешкоће које знатно ограничавају вежбање, не само у детињству и младости, већ и током читавог живота” (Stanimirov i sar., 2020: 93). Ипак спорт се појављује као добар медијум за друштвене контакте, превазилажење проблема у комуникацији и социјализацији особа са сензорним сметњама. Тако „атлетика као спортска дисциплина омогућава глумима да комуницирају са чујућом децом свог узраста и сличних интересовања, на тај начин повећавајући и побољшавајући своје социјалне вештине које ће користити у животу” (Арсић, 2020: 275). Код особа са оштећењем вида као инклузивне спортске активности одлично су се показале адаптиране или модификоване спортске активности. „Неке од спортских грана у којима учествују особе са оштећеним видом су: алпско и нордијско скијање, атлетика, бејзбол, бициклизам (тандем), фудбал (и модификације фудбала), дизање тегова („поверлифтинг”), цудо, голбал, голф, јахање коња, једрење, крикет, куглање, куглање са 10 чуњева („бовлинг”), пливање, стреличарство, стрелаштво, торбал, веслање, скијање на води и сл.” (Тосић и Копривица, 2010: 285). Управо се организацијом различитих адаптираних физичких активности може повећати и инклузивни капацитет спорта и на тај начин утицати на социјалну адаптацију и укључивање особа са сметњама и тешкоћама у развоју у друштвени и социјални живот (Kocić, Bojić, Aleksandrović, Ignjatović, Radovanović, 2017; Milićević Marinković, 2021; Perić i Milićević Marinković, 2021; Salapura, 2018).

Закључак

Да би се постигло оно што је неопходно за примену добрих инклузивних пракси, како у школи тако и у друштву, и како би сви људи са сметњама и тешкоћама у развоју могли да успоставе активан стил живота кроз учествовање у физичким активностима и активностима спорта, поред мотивације и оснаживања, потребно је обезбедити приступ не само инфраструктури већ и самим активностима кроз модификацију и промену окружења, система и процеса у оквиру њих (D'Isanto & Di Tore, 2016). Истраживачи доследно позивају на додатне студије које истражују могућности физичке активности у инклузивном контексту. Очигледно је да постоји недостатак истраживања која испитују перцепцију деце са сметњама и тешкоћама у развоју о њиховом искуству у инклузивним физичким активностима, па их је потребно покренути како би се проценили стварни ефекти инклузије. Поред тога потребна је дубља и системски добро профилисана припрема професионалаца који се баве физичким активностима (учитељи, наставници физичког васпитања, тренери, педагошки асистенти и сл.) како би се унапредило разумевање специфичних потреба и могућности ученика са сметњама и тешкоћама у развоју, а затим и повећао професионални капацитет за пројектовање и организацију физичких и спортских активности у инклузивном контексту. У економски најразвијенијим земљама влада велико интересовање за учествовање особа са сметњама у развоју у адаптираним физичким активностима (Robertson & Emerson, 2007, према: Милићевић Маринковић, 2021). И код нас би системско и доследно увођење адаптираних спортских активности у наставне и ваннаставне садржаје водило значајном повећању учествовања деце/особа са сметњама и тешкоћама у развоју у физичким активностима, учинило би видљивим њихове способности, променило ставове вршњака и средине и допринело развоју инклузивних друштвених вредности.

Литература

- Alanazi, A. (2021). Developing social skills and self-satisfaction of adults with intellectual disabilities through sports: a parental perspective. *International Journal of Developmental Disabilities*, 67, 1–11, <https://doi.org/10.1080/20473869.2021.2012751>
- Арсид, Р. (2020). Спорт код деце са посебним освртом на глуве ученике у Србији. У М. Николић, М. Шешум и И. Веселиновић (ур.): *Специфичност оштећења слуха—нове тенденције тематски зборник радова* (269–282). Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Arsic, R., Slavnić, S. & Kovačević, J. (2012). Sports activities as a factor in socialization of deaf students. *Journal of Physical Education and Sport*, 12(1), 3–8.
- Anoceto, A. O. R., Ríos, R. T., González, D. M. P., Vidal, Y. R. & Rodríguez, J. F. S. (2021). Pedagogical competences of Physical Education teachers from Santa Clara (Cuba) for the inclusion of schoolchildren with disabilities. *Atena Journal of Sports Sciences*, 3(4), 1–11.
- Bailey, R. (2005). Evaluating the relationship between physical education, sport and social inclusion. *Educational review*, 57(1), 71–90.
- Bailey, R., Armour, K., Kirk, D., Jess, M., Pickup, I., Sandford, R. & Education, B. P. (2009). The educational benefits claimed for physical education and school sport: an academic review. *Research papers in education*, 24(1), 1–27.
- Barfield, J. P. & Malone, L. A. (2013). Perceived exercise benefits and barriers among power wheelchair soccer players. *Journal of rehabilitation research and development*, 50(2), 231–238.
- Bebetsos, B., Derri, B., Filippou, F., Zetou, E. & Bernadakis, N. (2014). Elementary school children's behavior towards the inclusion of peers with disabilities, in mainstream physical education classes. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 152, 819–823.
- Bechara, I. & Grosbub, E. F. (2016). Physical activity and intellectual disabilities. *The European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*, 18, 225–234.
- Block, M. E. & Obrusnikova, I. (2007). Inclusion in physical education: A review of the literature from 1995–2005. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 24(2), 103–124.
- Block, M., E., Kwon, E. H. & Healy, S. (2016). Preparing future physical educators for inclusion: Changing the physical education teacher training program. *Revista da Associação Brasileira de Atividade Motora Adaptada*, 17(1), 9–12.
- Booth, T. i Ainscow, M. (2010). *Priručnik za inkluzivni razvoj škole (upotreba Indeksa za inkluziju za razvoj inkluzivne kulture, politike i prakse)*. Београд: Save the Children UK SEE – Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja.
- Brunes, A., Flanders, W. D. & Augestad, L. B. (2015). The effect of physical activity on mental health among adolescents with and without self-reported visual impairment: The Young-HUNT Study, Norway. *British Journal of Visual Impairment*, 33(3), 183–199.

- Budimir Ninković, G., Milanović, N. M. i Milošević, S. (2020). Zastupljenost spotskih i kulturnoumetničkih aktivnosti u slobodnom vremenu osoba sa intelektualnim smetnjama. *Pedagoška stvarnost*, 66(1), 15–27.
- Vandermeersch, H., Vos, S. & Scheerder, J. (2015). Who's joining the club? Participation of socially vulnerable children and adolescents in club-organised sports. *Sport, Education and Society*, 20(8), 941–958.
- Verderber, J. M., Rizzo, T. L. & Sherrill, C. (2003). Assessing student intention to participate in inclusive physical education. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 20(1), 26–45.
- Golubović, Š., Maksimović, J., Golubović, B. & Glumbić, N. (2012). Effect of Exercise on Physic-Fitness in Children with Intellectual Disability. *Research in Developmental Disabilities*, 3(2), 608–614.
- Goodwin, D. L. & Watkinson, E. J. (2000). Inclusive physical education from the perspective of students with physical disabilities. *Adapted physical activity quarterly*, 17(2), 144–160.
- D'Isanto, T. & Di Tore, A. (2016). Physical activity and social inclusion at school: A paradigm change. *Journal of Physical Education and Sport*, 16(2), 1099–1102.
- Donnelly, P. & Coakley, J. J. (2002). *The role of recreation in promoting social inclusion*. Toronto: Laidlaw Foundation. www.laidlawfdn.org/assets/wpsosi_2002_december_the-role-of-recreation.pdf.
- Doulkeridou, A., Evaggelinou, C., Mouratidou, K., Koidou, E., Panagiotou, A. & Kudlacek, M. (2011). Attitudes of Greek Physical Education Teachers towards Inclusion of Students with Disabilities in Physical Education Classes. *International journal of special education*, 26(1), 1–11.
- Đorđić, V. i Tubić, T. (2012). Učitelji kao nosioci inkluzivnog fizičkog vaspitanja. *Sportske nauke i zdravlje*, 2(1), 60–64.
- Đorđić, V., Tubić, T. i Protić-Gava, B. (2014). Stavovi učitelja seoskih i gradskih škola prema inkluzivnom fizičkom vaspitanju. *Sportske nauke i zdravlje*, 4(1), 33–40.
- Ilić-Stošević, D., Milivojević, M. i Nikolić, S. (2013). Pristupačnost ustanova kulture i sportsko-rekreativnih centara osobama sa invaliditetom. U V. Žunić Pavlović (ur.), *Zbornik radova sa VII Međunarodnog naučnog skupa Specijalna edukacija i rehabilitacija danas*, rad štampan u celini, 27–29. novembar 2013, Beograd (193–200). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Jaarsma, E. A., Dijkstra, P. U., Geertzen, J. H. B. & Dekker, R. (2014). Barriers to and facilitators of sports participation for people with physical disabilities: A systematic review. *Scandinavian journal of medicine & science in sports*, 24(6), 871–881.
- Јаблан, Б. & Максимовић, Ј. (2020). Развој инклузивног образовања из угла наставничких компетенција-стање, проблеми и перспективе. *Зборник радова Педагошког факултета, Ужиче*, (22), 85–100.
- Jin, J., Yun, J. & Wegis, H. (2013). Changing physical education teacher education curriculum to promote inclusion. *Quest*, 65(3), 372–383.

- Kasum, G. (2019). Sport osoba sa invaliditetom – koraci ka smanjenju isključenosti i novoj vrednosnoj paradigmi srpskog društva. *Fizička kultura*, 73(1), 23–39, <https://doi.org/10.5937/fizkul1901023K>.
- Kelly, L. (2011). ‘Social inclusion’ through sports-based interventions?. *Critical social policy*, 31(1), 126–150.
- Kodish, S., Kulinna, P. H., Martin, J., Pangrazi, R., & Darst, P. (2006). Determinants of physical activity in an inclusive setting. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 23(4), 390–409.
- Kocić, M., Bojić, I., Aleksandrović, M., Ignjatović, A. & Radovanović, D. (2017). Physical activity in adolescent with mental retardation: Is adapted basketball training adequate stimulus to improve cardiorespiratory fitness and sport skills performance? *Acta Facultatis Medicae Naissensis*, 34(2), 159–168, <https://doi.org/10.1515/afmna-2017-0018>.
- Lutfiyya, Z. M. & Bartlett, N. A. (2020). Inclusive societies. In *Oxford Research Encyclopedia of Education*, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.1022>.
- Максимовић, Ј., Голубовић, Ш. и Јаблан, Б. (2015). Подстицање развоја координације код ученика са сметњама у развоју у редовној основној школи. *Настава и васпитање*, 65(4), 753–767, <https://doi.org/10.5937/nasvas1504753M>.
- Мацура Миловановић, С. и Вујисић Живковић, Н. (2014). Значај ставова будућих учитеља према инклузивном образовању у контексту наставе физичког васпитања. У А. Игњатовић и Ж. Марковић (ур.), *Физичка култура и модерно друштво*, рад штампан у целини, 15–16, јун 2014, Јагодина (237–244). Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу.
- Milićević Marinković, B. (2021). Impact and application of adapted sports activities in work with persons with Down syndrome. *Sport-nauka i praksa*, 11(1), 25–33.
- Младеновић, М. (2015). Самоопажање и мотивација за спорт код особа са сметњама и поремећајима у развоју. *Мултидисциплинарност физичке културе за особе са сметњама и поремећајима у развоју* (59–84). Београд: Факултет за физичку културу и менаџмент у спорту, Универзитет Сингидунум.
- Obrusnikova, I. (2008). Physical educators’ beliefs about teaching children with disabilities. *Perceptual and Motor Skills*, 16(2), 637–644.
- Obrusnikova, I., Balkova, H. & Block, M. E. (2003). Impact of inclusion in general physical education on students without disabilities. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 20(3), 230–245.
- Орлић, А., Пејчић, Б., Лазаревић, Д. и Милановић, И. (2016). Предиктори става студената према инклузији деце са развојним сметњама у наставу физичког васпитања. *Физичка култура*, 70(2), 126–134.
- Pavlović, S. L., Marinković, D. B. & Mitrović, N. Z. (2020). Motor skills of primary school children: The differences compared to age. *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta, Užice*, 22, 181–194.

- Papadopoulou, D., Kokaridas, D., Papanikolaou, Z. & Patsiaouras, A. (2004). Attitudes of Greek physical education teachers toward inclusion of students with disabilities. *International Journal of Special Education*, 19(2), 104–111.
- Perić, D. i Milićević-Marinković, B. (2021). Uticaj adaptiranog programa fudbala na psihosocijalno ponašanje adolescenata sa Daunovim sindromom. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 20(1), 17–33.
- Радисављевић Јанић, С., Бубања, И., Лазаревић, Б., Лазаревић, Д. и Милановић Т. И. (2018). Ставови ученика основне школе према инклузији у настави физичког васпитања. *Настава и васпитање*, 67(2), 235–248.
- Рапаић, Д. и Недовић, Г. (2015). Физичка култура за децу и омладину са сметњама и поремећајима у развоју. *Мултидисциплинарност физичке културе за особе са сметњама и поремећајима у развоју* (40–57). Београд: Факултет за физичку културу и менаџмент у спорту Универзитета Сингидунум.
- Rizzo, T. L. & Vispoel, W. P. (1991). Physical educators' attributes and attitudes toward teaching students with handicaps. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 8(1), 4–11.
- Salapura, S. (2018). *Efekti adaptiranog karate programa u tretmanu osoba sa smetnjama u razvoju*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Sremska Kamenica: Fakultet za sport i turizam.
- Sekret, I. & Feiner, F. (2014). The Vision of an Inclusive Society – Is it Possible to Realize? In F. Feiner, G. Pickl, H. Schwetz, R. Straßegger-Einfalt, U. Straßegger & B. Swoboda (hrsg.): *Jugend in ihrer Vielfalt – ihre Werte, ihre Perspektiven. Ergebnisse einer Studie der KPH Graz zu Erlebens – und Befindenswelten Jugendlicher* (177–183). Graz: Leykam.
- Slininger, D., Sherrill, C. & Jankowski, C. M. (2000). Children's attitudes toward peers with severe disabilities: Revisiting contact theory. *Adapted physical activity quarterly*, 17(2), 176–196.
- Stanimirov, K., Grbović, A., Dimoski, S. & Jorgić, B. (2020). Fizičke aktivnosti osoba sa oštećenjem vida i faktori koji ih određuju. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 19(2), 91–107.
- Трунић, Н., Лазаревић, П. и Јовановић, Ј. (2015). Значај физичке активности за децу и омладину са моторичким, сензорним и интелектуалним оштећењима и поремећајима у развоју. *Мултидисциплинарност физичке културе за особе са сметњама и поремећајима у развоју* (87–111). Београд: Факултет за физичку културу и менаџмент у спорту, Универзитет Сингидунум.
- Ćosić, M. & Koprivica, V. (2010). Specificnosti strukture treninga kod sporsitista sa oštećenim vidom. *Proceedings*, 2, 284–296. DOI 10.5550/SP.2.2010.35.
- Franciosi, E., Guidetti, L., Gallotta, M. C., Emerenziani, G. P. & Baldari, C. (2010). Contributions of selected fundamental factors to basketball performance in adult players with mental retardation. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 24(8), 2166–2171.

- Hutzler, Y., Fliess, O., Chacham, A. & Van den Auweele, Y. (2002). Perspectives of children with physical disabilities on inclusion and empowerment: Supporting and limiting factors. *Adapted physical activity quarterly*, 19(3), 300–317.
- Carmeli, E., Barchad, S., Lenger R. & Coleman, R. (2002). Muscle power, locomotor performance and flexibility in aging mentally-retarded adults with and without Down's syndrome. *Journal of Musculoskelet & Neuronal Interact*, 2(5), 457–462.
- Coates, J. & Vickerman, P. (2008). Let the children have their say: children with special educational needs and their experiences of physical education – a review. *Support for Learning*, 23(4), 168–175.

Jasna M. Maksimović

University of Kragujevac, Faculty of Education, Užice

Branka Đ. Jablan

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Špela Golubović

University of Novi Sad, Faculty of Medicine

INCLUSION IN PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Summary

There is an international consensus that physical activity and sport can be used as strategies for social inclusion, as well as that people with disabilities have the capacity to participate in these activities. However, interventions based on physical activity and sport and their processes that can influence inclusive outcomes are yet to be continuously and comprehensively investigated. The aim of this paper is to point out the problems and perspectives of the development of inclusive physical education and sport by providing an overview of scientific production sources from international scientific conferences, scientific journals in the field of sports and social sciences, as well as reference literature. Data were collected by reviewing available print sources and electronic databases such as ERIC, JSTOR, and Google Scholar etc., using relevant keywords. The results indicate that there are several factors which influence physical education and its teaching methods in an inclusive educational context (attitudes of students and teachers, teachers' competencies, approachability, etc.), and that inclusion in sport is dependent on both personal (nature of the disability, health, motivation, etc.) and social environment factors (accessibility, creating and implementing planned physical activities adapted for students with disabilities, etc.).

Keywords: *inclusion in sport, disabilities and developmental difficulties, physical education, adapted physical activity.*